

NVEs kulturminneplan og dokumentasjonsprosjekt

Av Unn Yilmaz

Unn Yilmaz er arkeolog og arbeider med sektoransvaret for kulturminner i NVEs Museumsordning.

Artikkelen er basert på innlegg på seminar i samarbeid med Riksantikvaren 12. mai 2015 om Utbygde vassdrag – kulturhistorie i fortid og nåtid.

Bakgrunn – NVEs sektoransvar for kulturminner

Norges vassdrags- og energidirektorat ble grunnlagt i 1921, og er underlagt Olje- og energidepartementet (OED) med ansvar for å forvalte landets

vann- og energiresurser. NVE er konsesjons- og tilsynsmyndighet og behandler søknader om konsesjon etter vassdragslovgivningen og energiloven til bygging av vassdragsanlegg og større kraftledninger. NVE har også ansvar for tilsyn med vassdrags- og energianlegg. Seksjon for miljøtilsyn fører tilsyn med at eierne av vassdragsanlegg og el-anlegg bygger og driver anleggene i tråd med konsesjonsvilkårene for å ivareta land-

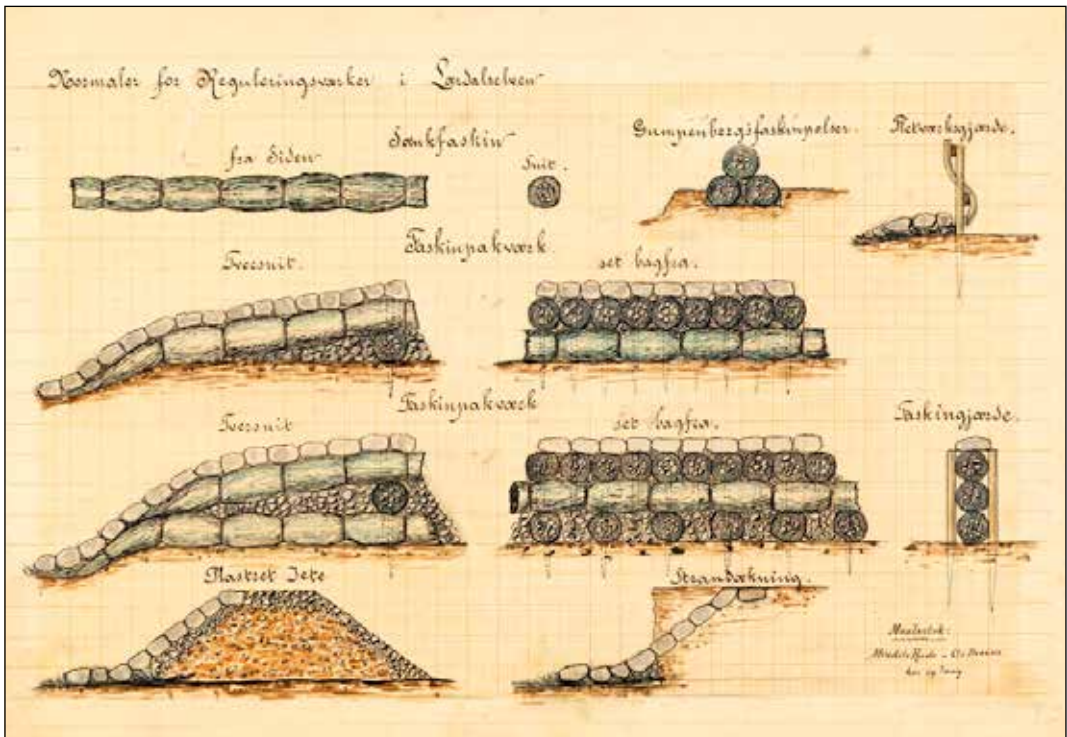


Fig. 1. «Normaler for Reguleringsværker i Lærdalselven», forbygninger av faskiner fra 1880-tallet. Tegning: NVE.



Fig. 2. Forbygningsarbeider etter flom i Nordfjord, 1908. Foto: NVE.

skap og miljø. Dette inkluderer også hensyn til kulturminneverdier.

Alle statlige sektorer har et ansvar for å ivareta kulturminneverdiene innenfor sin sektor. St. meld. nr. 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner" konstaterer at statlige myndigheter har ansvaret for å sikre at hensynet til kulturminner og kulturmiljøer blir tatt vare på i deres virksomhet, og at sektorene har ansvaret for myndighetsutøvelse og relevante virkemidler. OEDs miljøhandlingsplan fra 1999 lister opp sektormålene som går ut på å ivareta, forvalte og formidle kulturminner, kulturmiljøer og forvaltningshistorien på en faglig forsvarlig måte.

OED har delegert hovedansvaret for vassdrags- og energisektorens kulturminner til NVE. NVE eier ingen anlegg, men har som myndighetsutøver ansvar for å sikre at hensynet til sektorens kulturminner og kulturmiljøer blir ivaretatt i egen virksomhet og gjennom relevante virkemidler. Museumsordningen ble per-

manent etablert i 2003 med formål om dokumentasjon, formidling og ivaretagelse av sektorens forvaltningshistorie og kulturminner. OEDs miljøhandlingsplan (1999) påpekte den gang at landsdekkende oversikter over vassdragssektorens kulturminner og kulturmiljøer er mangelfulle, noe som vanskeliggjør prioriteringer, helhetlige vurderinger og godt begrunnet ressursbruk. I NVEs arbeid med sektorens kulturminner har derfor fire tematiske prosjekter blitt prioritert: temaplanene *Kulturminner i norsk kraftproduksjon* (2006), *Kulturminner i vassdrag* (2010), som omfatter forbygninger, terskler og kanaler, *Kraftoverføringens kulturminner* (2010) og *Dammer som kulturminner* (2013). Til sammen er 227 anlegg med høy kulturminneverdi valgt ut, men listen er ikke uttømmende og utvalget vil revideres. De utvalgte anleggene er ikke vernet gjennom lov, men listeføringen betyr at NVE forplikter seg til å ta hensyn til anleggenes verdier i sin saksbehandling.

NVEs virkemidler og kulturminneplan

Etter at temaplanene ble ferdigstilt ble det satt ned interne arbeidsgrupper for å utrede NVEs virkemidler, samt aktuelle interne tiltak. Våren 2015 ble det opprettet en fastgruppe for sektorens kulturminner som skal bidra til å koordinere aktuelle saker internt og sikre at kulturminnefaglige innspill kommer inn tidlig i prosessen.

NVEs juridiske virkemidler består i å sette vilkår i konsesjonssaker om ivaretagelse av kulturminneverdier gjennom avbøtende tiltak. Bakgrunnen er hensyn til allmenne interesser, som inkluderer miljøvern og herunder kulturminneverdier. Tiltakene kan være tilpasning av endringer gjennom utforming og materialvalg, bevaring av enkelte elementer av anlegg ved nedlegging, eller dokumentasjon av deler eller hele anlegg som skal endres eller legges ned. Forutsetningen for å sette vilkår er at de ikke er urimelig tyngende økonomisk, og at sikkerheten ivaretas. Handlingsrammen er videre begrenset ut fra lovverket NVE forvalter. For eksempel har ikke NVE hjemmel til å nekte eier å rive et anlegg ved ønske om nedlegging med mindre anlegget blir fredet etter kulturminneloven. I konsesjonsfrie saker har ikke NVE hjemmel til å sette vilkår om hensyn til kulturminneverdier med mindre det omsøkte tiltaket blir vurdert konsesjonspliktig, og dette gjelder mange av de eldre anleggene. Siden NVE heller ikke eier noen av anleggene er samarbeid med eiere og kulturminneforvaltning viktig for å kunne ivareta verdiene i anleggene.

Det arbeides nå med å sette de fire temaplanene sammen til NVEs kulturminneplan, med mål om å være et verktøy for saksbehandlere og eiere i forvaltningen av anleggenes kulturminneverdier. Kulturminneplanen skal ta for seg føringer og virkemidler for ivaretagelse av anleggenes kulturminneverdier, samt gi en oversikt over NVEs saksbehandling. Den skal også gi informasjon om hva det innebærer å eie et utvalgt anlegg. Planen skal sette anleggene i sammenheng, og gi fylkesvise oversikter. Anleggene kartfestes og legges i samarbeid med Riksantikvaren fortløpende inn den nasjonale kultur-

minnedatabasen Askeladden, slik at deres status blir synlig og lett tilgjengelige for saksbehandlere og planleggere. Regional kulturminneforvaltning i fylkeskommunene blir også informert og invitert til å komme med innspill til kulturminneplanen.

Tekniske og industrielle kulturminner lar seg bare bevare fysisk i begrenset omfang på grunn av faktorer som kostnader og sikkerhet. I noen tilfeller finnes det muligheter for ny bruk av bygningene. Ett eksempel er Vemork kraftstasjon fra 1911 som huser Norsk Industriarbeidermuseum og som siden juli 2015 er del av verdensarvområdet Rjukan-Notodden Industriarv. Andre eksempler er trafoen Paulinelund 1 fra 1911 som er kontorer for Studentersamfundet i Trondheim og Tysso I kraftstasjon i Tyssedal fra 1908 som huser Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum. Alle anleggene er valgt ut i temaplanene, og både Vemork og Tysso I er i tillegg fredet. Dammer

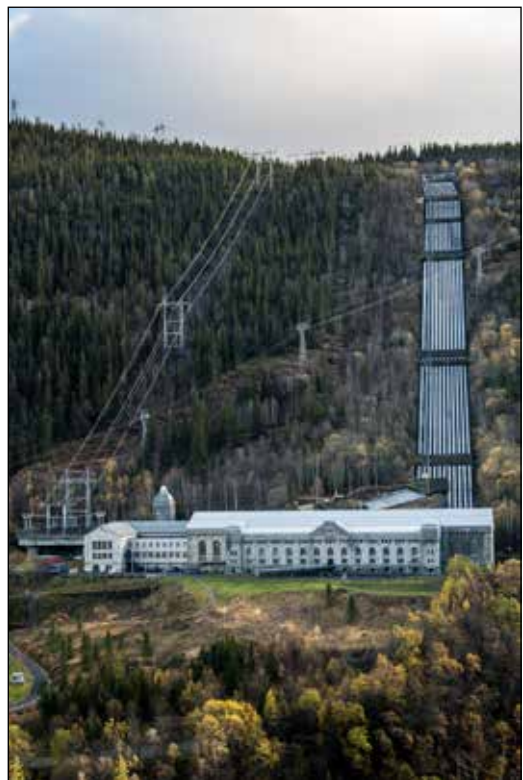


Fig. 3. Vemork kraftstasjon/Norsk Industriarbeidermuseum, nå del av verdensarvområdet Rjukan-Notodden Industriarv. Foto: NVE.



Fig. 4. Paulinelund 1 transformatorstasjon. Foto: Henning Weyergang-Nielsen, NVE.



Fig. 5. Kraftstasjonen Tyssø I/Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum. Foto: Unn Yilmaz, NVE.

har vanskelig for å ha en annen bruk enn å demme opp vann, men i noen tilfeller kan dammer som har vært brukt til industri gå over til å ha en rekreasjonsfunksjon, for eksempel ved å opprettholde vannspeil i turområder.

Et aktuelt alternativ til vern er å dokumentere det som fjernes i forbindelse med endringer eller nedlegging. St. meld 16 (2004-2005) «Leve med kulturminner» legger føringer for at kulturminner som ikke kan bevares skal dokumenteres. I konsesjonssaker som omfatter sektorens kulturminner setter NVE bl.a. vilkår om dokumentasjon ved endring eller nedlegging av anlegg. Typiske krav som stilles er en rapport med oversikt over historikken til anlegget, kart, tegninger og beskrivelser. Det stilles også krav om fotodokumentasjon av anlegget før og under endring eller rivning, samt filmopptak og intervjuer der det er mulig og hensiktsmessig. Informasjonen som kommer inn blir delt blant annet på NVEs Kulturstrøm (<https://www.facebook.com/NVEs.kulturstrom/>).

Eksempler på dokumentasjonssaker

Saker som omfatter sektorens kulturminner og som krever dokumentasjon kan variere veldig, både når det gjelder type anlegg og de planlagte tiltakene. Et eksempel er den opprinnelige rørledningen til Hammeren kraftverk fra 1900 som ble skiftet ut i 2014. Hammeren er landets eldste kraftverk som fremdeles er i drift. Da Hammeren sto ferdig trodde man at hovedstadens energibehov skulle være dekket for all framtid. I dag forsyner Hammeren rundt 800 husstander. Anlegget er konsesjonsfritt, men E-CO påtok seg likevel oppgaven med å dokumentere arbeidet, og har levert både rapport og fotodokumentasjon som brukes til å formidle anleggets historie.

Skjerkevatn dam og Nåvatndammene skal rives og erstattes med to nye fyllingsdammer innen 2018. Dammene hører til Skjerka kraftverk, som er omtalt i *Kulturminner i norsk kraftproduksjon*. Skjerkevatn dam fra 1932 var den første i Norge med ettpenns hvelvdam mellom to platedammer. Den vil bli delvis revet og delvis



Figur 6. Bildet viser den nye rørledningen som legges rundt et av de opprinnelige ventilhusene slik at det kan bevares. Foto: E-CO/NVE.

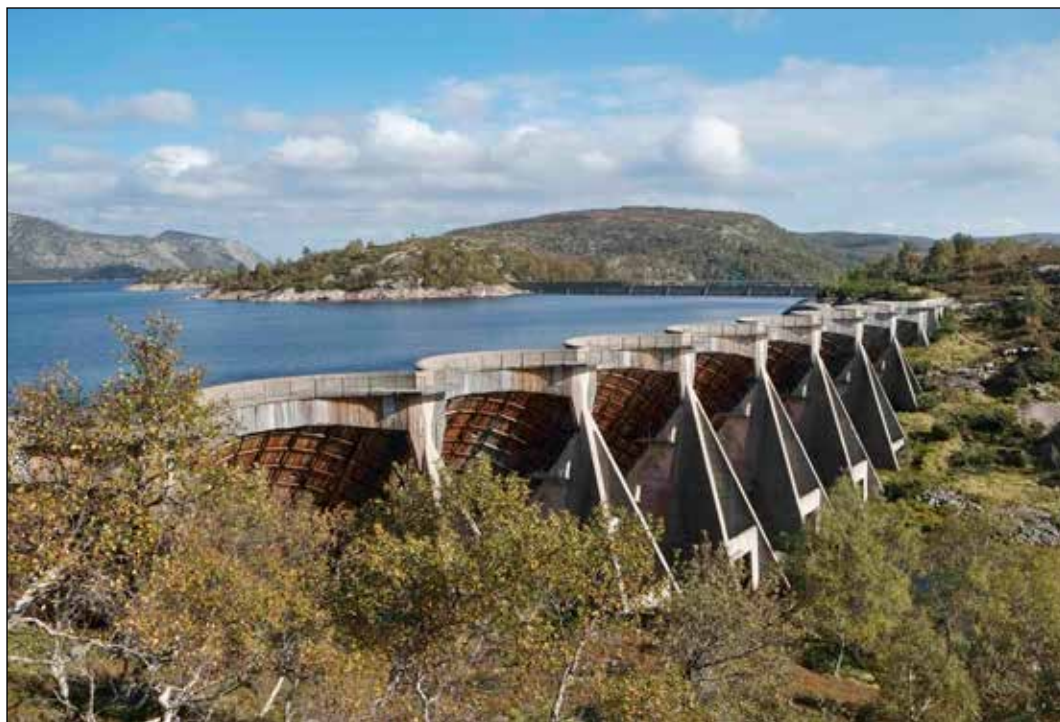


Fig. 7. Flerbuedammen Nåvatn I. Foto: Unn Yilmaz, NVE.

bygd inn i en av de nye fyllingsdammene. De to skråstilte flerbuedammene, Nåvatn I og III fra 1943, er i tillegg valgt ut i *Dammer som kulturminner* og er unike i Norge. Dammene skal dokumenteres før og under rivningen. Dammene er del av et større, sammenhengende anlegg, noe som skaper spørsmål rundt omfang og detaljeringsgrad når det kommer til dokumentasjonen.

Glomfjord kraftverk fra 1920 er foreslått fredet i Statkrafts landsverneplan. Statkraft skal imidlertid fornye ledningen og har fått tillatelse til å rive de gamle betongmastene og uttakshuset. Mastene ble støpt på mastepunktene, har unik utforming og er blant de eldste mastene i landet som fremdeles er i bruk. I tillegg til å se på muligheten for bevaring av tre master, skal ledningen og uttakshuset dokumenteres før rivning. Elementene som skal rives er igjen del av et større anlegg, og i denne saken kombineres rivning med bevaring, fredning og videre drift av anlegget.



Fig. 8. En av pendelmastene i Glomfjord, som står på bevegelige ledd. Foto: Unn Yilmaz, NVE.



Fig. 9. Uttakshuset. Foto: Unn Yilmaz, NVE.

Også nyere anlegg er tatt med i utvalget og blir gjenstand for dokumentasjon. Heggen trafo fra 1960 er valgt ut i *Kraftoverføringens kulturminner* på grunn av dens betydning i Samkjøringen Nord-Norge og eksempel på etterkrigstidens industriarkitektur. Heggen skal nå rives og erstattes med et nytt bygg. I tillegg til at det ikke ble funnet ny bruk for trafoen, er grunnen under bygget forurenset av olje og må saneres.

Standarder for dokumentasjon

Gjennom arbeidet med å utforme vilkår for dokumentasjon har det dukket opp flere spørsmål. Det overordnede spørsmålet er hva som skal til av dokumentasjon for at NVE oppfyller sitt sektoransvar på en faglig god måte, og dermed kan godkjenne rapporten, slik at eierne kan gå videre med det planlagte arbeidet. Hvilke spørsmål skal dokumentasjonen besvare, og hvordan skal man avgrense omfang og detaljeringsgrad i forskjellige typer saker? Hvilke minimumskrav skal gjelde for saker som kan omfatte alt fra



Fig. 10. Heggen transformatorstasjon. Foto: Sissel Riibe, NVE.

endringer til delvis eller fullstendig rivning av et anlegg? Det er også et relevant spørsmål om dokumentasjonen skal være sammenlignbar og kompatibel med data fra andre nasjonale og internasjonale dokumentasjonsprosjekter, samt hvordan informasjonen skal arkiveres og formidles.

Det er mangel på dokumentasjonsstandarder som er tilpasset vassdrags- og energisektoren, og NVEs rammer for å sette vilkår. Sakene varierer fra endringer til delvis eller hel nedlegging av anlegg, og det kreves vurdering av omfang og detaljeringsgrad i hver sak. De økonomiske rammene må også vurderes, da vilkårene ikke kan være urimelig tyngende. Samtidig skal saksbehandlingen være forutsigbar og lik i like saker. Det har også vist seg at eierne har et stort behov for veiledning når de får krav eller anmodning om kulturminnefaglig dokumentasjon av sine anlegg. På bakgrunn av et forprosjekt i 2015 har NVE nå startet opp et treårig prosjekt for å utvikle standarder for dokumentasjon av sektorens kulturminner. Samarbeidspartnere og ressurser er representanter for energibransjen, blant annet Energi Norge, Statkraft og Statnett, samt kulturminneforvaltningen og utvalgte museer.

Prosjektet skal se på nivåer og minstekrav for dokumentasjon i forskjellige typer saker, hvordan registrere data på en enkel måte, samt formidling av informasjonen til publikum. Det skal også utvikles en veileder om dokumentasjon som skal gjøre prosessen mer forutsigbar for anleggseierne.

Kilder

Bjørsvik, E., Nynäs, H. og Faugli, P.E. (red.) 2013: *Kulturminner i norsk kraftproduksjon*. NVE-rapport nr. 52 – 2013. http://webby.nve.no/publikasjoner/rapport/2013/rapport2013_52.pdf

Nynäs, H. 2013: Dammer som kulturminner. NVE rapport nr. 64 – 2013. http://webby.nve.no/publikasjoner/rapport/2013/rapport2013_64.pdf

Olje- og energidepartementets miljøhandlingsplan 1999: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/miljohandlingsplan-1999/id105591/>

Riibe, S. og Weyergang-Nielsen, H. 2010: Kraftoverførings kulturminner. NVE-rapport nr. 17 – 2010. http://webby.nve.no/publikasjoner/rapport/2010/rapport2010_17.pdf

St. meld. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-16-2004-2005->